

İbtidai siniflərdə müasir Azərbaycan dili dərslərinin ənənəvi təlimlə müqayisəsinin əsas istiqamətləri

*Könül Məmmədova*¹

XÜLASƏ

Məqalədə ibtidai siniflərdə müasir Azərbaycan dili dərslərinin ənənəvi təlimlə müqayisəsinin əsas istiqamətlərindən bəhs olunur. Belə ki, Azərbaycan dili müəllimləri şagirdlərin dərin biliklərə yiyələnmək imkanlarını nəzərə alaraq, onlarda fənnə aid anlayışları anlamaq, mühakimə yürütmək bacarıqlarını formalaşdırmağa çalışırlar. Müasir Azərbaycan dili dərslərində şagirdlərin müstəqil düşünmə bacarığını formalaşdıran problemlə suallara, düşündürücü çalışmalara daha çox yer verilməlidir. Ənənəvi dərstdən fərqli olaraq, müasir dərslər prosesi müəllimlərdən ciddi hazırlıq tələb edir. Bu səbəbdən müəllim dərstdə hansı üsul və priyomlardan istifadə edəcəyini, motivasiyadan, mövzuya aid köməkçi materiallardan və texnologiyadan yerində istifadəni əvvəlcədən müəyyən etməlidir. Müasir dərslərin əsas məqsədi şagirdlərin dərk etmə qabiliyyətini inkişaf etdirmək, dünyagörüşünü artırmaq və onları təxəyyül müstəqilliyinə yiyələndirməkdir.

AÇAR SÖZLƏR

müasir dərslər, ənənəvi dərslər, dərk etmə qabiliyyəti, dünyagörüşü, təxəyyül müstəqilliyi, yeni texnologiyalar

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərib: 02.02.2025

Qəbul edilib: 11.03.2025

¹ Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan.
<https://orcid.org/0000-0001-8664-4912> | könül.1970@mail.ru

Main Directions of Comparison of Modern Azerbaijani Language Lessons with Traditional Teaching in Primary Classes

*Konul Mammadova*¹

ABSTRACT

The article talks about the main directions of comparing modern Azerbaijani language classes with traditional teaching in primary classes. Thus, taking into account the possibilities of students to acquire deep knowledge, Azerbaijani language teachers try to form students' ability to understand concepts related to the subject and make judgments. In modern Azerbaijani language classes, more space should be given to problematic questions and thought-provoking studies that form students' independent thinking. Unlike the traditional lesson, the modern teaching process requires serious preparation for the lesson from the teachers. For this reason, the teacher must determine in advance what methods and principles he will use in the lesson, motivation, and the use of auxiliary materials and technology on the spot. The main goal of the modern lesson should be to develop students' understanding, increase their worldview, and create an opportunity for them to have independence of imagination.

KEYWORDS

modern lesson, traditional lesson, comprehension ability, worldview, independence of imagination, new technologies

ARTICLE HISTORY

Received: 02.02.2025

Accepted: 11.03.2025

¹ Doctor of Philosophy in Pedagogy, Associate Professor, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan. <https://orcid.org/0000-0001-8664-4912> | konul.1970@mail.ru

Giriş

Ana dilimiz müstəqil Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının ən böyük milli sərvətidir.

Heydər Əliyev.

Müasir təhsildə məktəblərdə Azərbaycan dili əsas fənn kimi tədris olunur. Məlumdur ki, hər bir şagird öz ölkəsinin həqiqi vətəndaşı olmaq üçün öncə ana dilini dərinləndirib öyrənməlidir. Bir insan hesab əməllərini və ya fizika qanunlarını bilməyə bilər, amma ana dilini öyrənməsə, o dildə sərbəst və qüsursuz danışa bilməz. Uşaqlarımızın ilk dəfə danışmağa başladığı dil – ana dilidir. Ana dili uşağın ailəsi, cəmiyyəti və həmin ölkənin mədəniyyəti ilə qurduğu ilk əlaqədir. Ana dilində danışmaq, onu mənimsəmək hər bir Azərbaycan vətəndaşının mənəvi borcudur. Öz dilini bilməyən insan başqa dilləri öyrənmə bilməz. Dilimiz mənəviyyatımızdır, onun qayğısına qalmaq isə bizim borcumuzdur.

Müasir dövrdə məktəbin əsas və ən başlıca vəzifələrindən biri konkret elmlər üzrə biliklərin verilməsi prosesində öyrənənlərin idraki qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsidir. İnkişafın başlıca məqsədi şagirdlərin yeni bilik əldə etməsi və mövcud biliklərini möhkəmləndirərək praktikada tətbiq edə bilməsidir. Gözlənilən nəticəni əldə etmək üçün effektiv üsullardan istifadə etmək lazımdır. Bu günün tələbi yüksək təfəkkürlü şagirdlərin tədqiqatçılıq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi və dəyərləndirilməsidir. Bunun nəticəsi olaraq, orta məktəblərdə tədqiqatçılıq qabiliyyəti ilə seçilən şagirdlərlə məqsədyönlü işlər aparılır. Belə şagirdlərin dərin biliklərə yiyələnmək imkanlarını nəzərə alaraq, Azərbaycan dili müəllimləri onlarda fənnə aid anlayışları anlamaq, mühakimə yürütmək bacarıqlarını formalaşdırmağa çalışır, öyrətdikləri biliklərin möhkəm təməl üzərində qurulması üçün ən vacib üsul və metodlardan faydalanırlar. Öyrənənlərin potensial imkanlarının üzə çıxarılmasında əsas iş müəllimlərin üzərinə düşür. Belə ki, fənni tədris edən müəllim yetərli pedaqoji ustalığa malik olmalı, şagirdlərlə ünsiyyətdə çətinlik çəkməməlidirlər. Nəzərə almaq lazımdır ki, şagirdlərdə nitq qabiliyyətinin formalaşması məhz ibtidai sinfin ilk dövrlərinə təsadüf edir. Beləliklə, müəllimlər şagirdlərin tədqiqatçılıq qabiliyyətlərini üzə çıxararkən, əslində, onların digər keyfiyyətlərinin inkişafına da müsbət təsir göstərirlər.

Əsas hissə

İbtidai siniflərin Azərbaycan dili dərslərində şagirdlərin müstəqil işləmə, fikrini sərbəst ifadə etmə, beyin fəaliyyəti, nəticə çıxarmaq kimi lazımı keyfiyyətləri sürətli

inkişaf etdirmək vacib məsələlərdəndir. Buna görə də Azərbaycan dili dərslərində kiçikyaşlı məktəblilərin zehni fəallığını daima aktiv saxlamaq tələb olunur. Bu baxımdan fəal/interaktiv təlim metodlarının təlim prosesinə daxil olması, sözün əsl mənasında, zəruridir. Çünki tələb olunan işləri yerinə yetirməkdə fəal təlim metodlarının rolu əvəzəedilməzdir.

Tədris prosesində yalnız bir metod və ya üsuldan yararlanmaq özünü doğrultmur. Ona görə də müəllim mövzuya, sinfin səviyyəsinə uyğun metodların seçilməsinə xüsusi diqqət yetirməlidir. Bu zaman isə, təbii ki, şagirdlərin yaradıcı təfəkkürünü, tədqiqatçılıq qabiliyyətini inkişaf etdirən metodlara üstünlük verilməlidir [4].

Azərbaycan dili fənni mövzuları müqayisəli şəkildə öyrənməyi sevir. Bu baxımdan, şagirdlərdə tədqiqatçılıq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində müqayisə əhəmiyyətli rola malikdir. Hər hansı bir mövzunu öyrənərkən şagirdlərin sərbəst formada araşdırma aparması, digər mövzularla oxşar və fərqli cəhətləri müqayisə etməsi onlarda tədqiqatçılıq bacarıqlarının inkişafına səbəb olur. Bu prosesdə müəllimin üzərinə düşən əsas vəzifə, şagirdlərin tədqiqatçılıq bacarıqlarını müşahidə edib qiymətləndirməkdir. Bunun üçün isə müəllimdən pedaqoji tədqiqat metodlarını dərinləndirmək tələb olunur [2, s. 18 – 22].

Ənənəvi təlim dedikdə, lövhə qarşısında dayanıb dərslər izah edən müəllim və onu sakitcə dinləyən şagirdlər göz önünə gəlir. Bu təlim prosesində şagirdlərin bilik qazanması üçün yalnız müəllim və dərslər kifayət edirdi. Lakin bu gün bilik əldə etmək üçün çox sayda mənbələr mövcuddur. Ona görə də əvvəlki mənbələr yeni mənbələrlə müqayisədə bəsit görünür. Belə ki, “öyrənməyi öyrətmək” müasir təlimin əsas vəzifələrindən biridir. Ənənəvi təlimdə şagirdlər əlavə sual vermir (bəzən müəllimin reaksiyasından çəkinib sual verməyə ehtiyat edir), şagirdlərə obyekt kimi yanaşılır, nəticədə isə passiv dərslər mühiti yaranırdı. Hazırda – müasir dərslərdə isə şagirdlərə subyekt və müstəqil şəxs olaraq yanaşılır, açıq dərslər mühiti təşkil olunur. Şagirdlər bilmədiklərini öyrənməkdən çəkinmir, rəqabət aparır, fəallıq göstərir, özlərinə güvənirlər. Onlar özlərini qiymətləndirməyi bacarır, ən əsası isə araşdırmaya meyilli olurlar.

Müasir dərslərdə təlimin aşağıda qeyd edilən 7 prinsipindən istifadə olunur:

1. Şəxsiyyətə yönəlmiş təlim prinsipi.
2. Fəal idrak prinsipi.
3. Təlim-tərbiyə sisteminin çevikliyi prinsipi.
4. İnkişafetdirici təlim prinsipi.
5. Qabaqlayıcı təlim prinsipi.
6. Əməkdaşlıq prinsipi.
7. Dialoji təlim prinsipi [1, s. 9].

Tədqiqatlar sübut edir ki, müasir təlim prosesi üçün aşağıda qeyd olunanlar daha səciyyəvidir:

- müəllimin səyi və fəallığı nəticəsində şagirdin yaradıcı fəallığa cəlb edilməsi;
- şagirdin aktiv fəaliyyəti və bu zaman ona elementar bacarıqların aşılması;
- müəllimlə şagirdlərin və şagirdlərin bir-biri ilə əməkdaşlığı;
- hərəkətli, süjetli-rollu, musiqili-didaktik rollu oyunlardan istifadə, sosial bərabərliyin və psixoloji şəraitin yaradılması;
- müəllimin təqdim etdiyi tematik materialın şagirdin yaradıcı təfəkkürünə təsir etməsi;
- milli düşüncə tərzinin şagirdin formalaşmasına təsir etməsi.

Müasir təlim öyrənənlərə bir sıra bacarıqları qazandırmalıdır. Onlar aşağıdakılardır:

- müstəqil düşünmək, sərbəst fikir söyləmək;
- öz təcrübəsini və biliyini təhlil etmək;
- özünü qiymətləndirmək;
- əməkdaşlıq etmək (başqaları ilə işləməyi bacarmaq);
- başqalarını dinləmək, müxtəlif fikirlərə hörmət etmək və dözümlü olmaq;
- öz fikirlərini arqumentlərlə izah və sübut etmək;
- kreativ düşünmək [5].

İbtidai siniflərdə Azərbaycan dili dərslərində qarşıya qoyulan məqsədlər aşağıdakı istiqamətdə olmalıdır:

- müəllimin şüurlu təfəkkür, problem situasiyasını yaratması;
- problemlə situasiyanın həlli prosesində öyrənənlərin tədqiqatçılıq mövqeyinin yaradılması;
- onlar üçün yeni olan biliklərin sərbəst kəşfi və əldə olunması üçün imkan yaradılması.

Müasir dərstdə şagird tədqiqatçı, kəşfçidir, artıq ona aid olan məsələlərdə problemi müstəqil şəkildə həll edə bilir. Bu prosesdə şagirdlər təlimin fəal üzvü kimi tədqiqatçı mövqeyindən çıxış edərək, axtarış prosesində bilikləri mənimsəyirlər.

Fəal təlim metodunun özünə aid bir neçə xüsusiyyəti var ki, bunlar ənənəvi təlimdə istifadə olunmurdu. Məsələn:

Fəal təlim:

- təlimdə subyekt-subyekt münasibəti;
- şagirdlərin tədqiqatçılıq mövqeyi, müstəqillik;
- dərstdə bütün şagirdlərin aktivliyi;
- dərsin başlanğıcında motivasiyanın qurulması;

- şagirdlərin yeni biliklər kəşf etməsi məqsədilə düşündürücü və maraqlı sualların verilməsi;
- dərstdə dialoji nitqin qurulması, qarşılıqlı əlaqələrin yaradılması;
- birgə fəaliyyət.

Ənənəvi təlim:

- təlimdə subyekt-obyekt münasibəti,
- dərstdə yalnız müəllimin fəallığı,
- dərsin ev tapşırıqlarının yoxlanması ilə başlaması,
- şagirdlərin qiymət xatirinə canfəşanlıığı [5].

İnteraktiv təlim metodu təlim prosesində ortaya çıxan dialoq, ideya və əməkdaşlıqdan ibarətdir. Yəni bu metod əvvəlcədən planlaşdırılmayaraq iştirakçıların sərbəst müdaxiləsi ilə baş verir. Digər bir tərəfdən bu metod şagirdlərin öz aralarında da yarana bilər. Əsas məsələ odur ki, bu prosesdə müəllim və şagirdlər eyni mövqedə dayanırlar. Fəal təlim – tədris prosesində yaranan öyrənmələrarası ünsiyyəti, əməkdaşlığı, birgəliyi nəzərə alır. Fəal təlim metodları isə dərslər prosesində şagirdlərin öyrənmə, bacarıqlara yiyələnmə üsul və formalarını müxtəlif yanaşmalar əsasında həyata keçirən vasitədir.

Müasir Azərbaycan dili dərslərində şagirdlərin müstəqil düşünmələrini təşkil edən problemlə suallara, düşündürücü çalışmalara daha çox yer verilməlidir. Bu cür dərslər şagirdlərin vərdiş və qabiliyyətlərini inkişaf etdirir. Müasir dərslərin məqsədi şagirdlərin dərk etmə qabiliyyətini inkişaf etdirmək, dünyagörüşünü artırmaq, təxəyyül müstəqilliyini formalaşdırmaqdan ibarətdir. Müasir dərslərin qarşısında məqsəd qoyulan digər bir məsələ də təlimlə tərbiyənin vəhdətidir. Hər şeydən əlavə, müasir dərslər şagirdlərin əxlaqının təkmilləşdirilməsinə, mənəviyyətin dərkənməsinə, vətəna, anaya, əməyə sevgi ruhunda inkişafına şərait yaratmalıdır [3, s. 78].

Müasir təlim metod və formalarından istifadə təlim prosesini xeyli məhsuldarlaşdırır, dərsləri bütün şagirdlər üçün maraqlı edir, təlim prosesində aktivliyi maksimum dərəcədə qaldırır və beləliklə də, təlimin inkişafetdiriciliyi artır. Dərslər prosesində fəal təlim metodlarının tətbiq olunması durmadan dəyişən müasir dövrdə fəaliyyət göstərmək, əməkdaşlıq etmək, nəticə çıxarmaq, qərar vermək və s. bacarıqlardan bəhs edən kompetensiyaların yaranması ümumi təhsilin məqsədlərinə yeni yanaşmanı əks etdirir. Metodik, psixoloji və pedaqoji baxımdan təkmilləşdirilmiş müəllimlər innovasiyanın nədən ibarət olduğunu başa düşür, verilən tələblərdən istifadə etməklə onu tətbiq edirlər. Müəllimlərin həmkarlarının dərslərini müşahidə etməsi, təcrübəli müəllimlərin açıq dərslər təşkil etməsi nümunə baxımından faydalıdır. Çünki onlar dinlənən dərslərə tənqidi yanaşaraq yeni tədris üsulları yaratmağa nail olurlar.

Fəal dərs elə təşkil olunmalıdır ki, öyrənənlər məlumatı tədqiqat aparmaqla əldə etsinlər. Qeyd olunduğu kimi, tədqiqatın aparılmasında daha çox qrup və cütlər formasından istifadə olunur. Bu yolla şagirdlər çıxarılan nəticəni iş dəftərlərində qeyd edir, daha sonra isə onu təqdim edirlər. Təqdimatdan sonra nəticələr arasında əlaqə yaradılır və ümumiləşdirilir. Çıxarılan yekun nəticə ilə işin başlanğıcındakı ilkin biliklər müqayisə edilir. Tədqiqatçılar nələrin eynilik təşkil etdiyini və ya yeni olduğunu nəzərdən keçirir, mövzuya uyğun motivasiya qururlar.

Nəticə

İnteraktiv təlimin üstünlüklərinə baxmayaraq, müəllim tədris prosesindən ənənəvi metoddan istifadəni bütövlüklə çıxarmamalıdır. Müəllimin seçimi dərsin məqsədindən və öyrənənlərin hazırlığından asılıdır. Ənənəvi dərs prosesində də düşündürücü suallar vermək, fikir mübadiləsi aparmaq mümkündür.

Tədris prosesində müasir təlim texnologiyalarından istifadə etməklə, ənənəvi təlim sistemini dəyişərək tədqiqat xarakteri vermək, məlumatın mənimsənilməsi prosesində öyrənəni əsas rola qoymaq mümkündür. Həyat və cəmiyyət arasında əlaqə qurulmazsa, öyrənilən bilgilər öyrənənlər üçün artıq yükə çevrilər. Bu zaman şagirdlərin elmi biliyə marağı azalar. Bu səbəbdən də müəllimlər mövzunu həyatla əlaqəli şəkildə izah etməlidirlər. Məlum məsələdir ki, şagirdlər ənənəvi təlim prosesində qeyri-aktiv şəkildə müəllimin ötürdüyü bilikləri əzbərləyirlər. Bu da onların təlim prosesinin tam hüquqlu üzvü olmaq əvəzinə, təlim prosesinin obyektinə çevrilməsinə səbəb olur. Bütün bu boşluqların aradan qaldırılmasında fəal təlim metodlarından istifadə etmək daha məqsədə müvafiqdir.

Ədəbiyyat

1. Veysova, Z. (2007). *Fəal/interaktiv təlim* (müəllimlər üçün vəsait).
2. *Ümumtəhsil məktəblərinin I – IV sinifləri üçün fənn kurikulumları*. (2008). Təhsil.
3. Cəfərova, N. (2016). *İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi*. I hissə. ADPU-nun mətbəəsi.
4. Azərbaycan müəllimi. <https://www.muallim.edu.az/>
5. Bakı Dövlət Universiteti. <http://static.bsu.az>